

Механізми підтримки і стимулювання розвитку підприємницького сектору України в умовах війни

Мельник М. І.¹, Мединська Т. В.²

Опубліковано	Секція	УДК
14.10.2024	Економіка	338.2

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13930010>

Анотація. В умовах економічної турбулентності, що спричинена безпековою невизначеністю в умовах війни, а також важливістю ММСП для соціально-економічної системи України, визначено предметні площини вирішення системних проблем розвитку підприємницького середовища в Україні, оптимізації існуючих організаційно-економічних інструментів і механізмів стимулювання його розвитку та підтримки, вдосконалення процесу їх застосування, впровадження нових інструментів та механізмів. Визначено важливість об'єднання зусиль органів державної влади різних рівнів, міжнародних партнерів і суб'єктів господарювання з метою сприяння економічному відродженню, в т.ч. шляхом налагодження тіснішої співпраці, ділового співробітництва, фінансової підтримки, стимулювання інвестицій, трансформації бізнесу та розвитку нових ланцюгів постачань. Запропоновано для підтримки та стимулювання підприємницького сектору наступні пріоритетні заходи на загальнодержавному рівні: усунення неузгодженості стратегічних планувальних документів загальноекономічного та секторального характеру на різних рівнях; затвердження Стратегії відновлення, сталого розвитку та цифрової трансформації малого та середнього підприємництва на період до 2027 р; забезпечення інклюзивності процесу розроблення секторальних стратегічних документів та формування культури включеності бізнесу до різних етапів розроблення профільної державної політики та процесів регулювання/дерегулювання підприємницького сектору; спрощення умов ведення підприємницької діяльності завдяки лібералізації ринкового законодавства, збереженні поточної спрощеної системи оподаткування, скасуванню обтяжливих та неефективних норм державного контролю, вдосконаленню регулювання внутрішніх торговельних відносин; державне стимулювання відновлення споживчого попиту шляхом надання пріоритетності приватному бізнесу при реалізації державних послуг і проведенні державних закупівель; розширення державної грантової програми «Робота» як за обсягами фінансування, так і за кількістю напрямів; розширення доступу до міжнародних програм підтримки ММСП завдяки створенню мережі центрів підтримки підприємництва.

Ключові слова: підприємництво, бізнес-середовище, державна політика розвитку підприємництва, стратегія відновлення, державна програма.

¹ доктор економічних наук, професор, завідувач відділу просторового розвитку ДУ "Інститут регіональних досліджень ім. М. І. Долішнього НАН України", м. Львів, <https://orcid.org/0000-0001-8869-8666>

² кандидат економічних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу просторового розвитку ДУ "Інститут регіональних досліджень ім. М. І. Долішнього НАН України", м. Львів, <https://orcid.org/0000-0002-7998-4107>

Mechanisms of support and stimulation of the development of the business sector of Ukraine in the conditions of war

Annotation. In the conditions of economic turbulence caused by security uncertainty in the conditions of war, as well as the importance of MSMEs for the socio-economic system of Ukraine, the subject areas of solving systemic problems of the development of the business environment in Ukraine, optimization of existing organizational and economic tools and mechanisms for stimulating its development and support have been determined. improvement of the process of their application, introduction of new tools and mechanisms. The importance of combining the efforts of state authorities at various levels, international partners and business entities with the aim of promoting economic revival, including by establishing closer cooperation, business cooperation, financial support, investment incentives, business transformation and development of new supply chains. The following priority measures at the national level are proposed to support and stimulate the entrepreneurial sector: elimination of the inconsistency of strategic planning documents of a general economic and sectoral nature at different levels; approval of the Strategy for recovery, sustainable development and digital transformation of small and medium-sized enterprises for the period until 2027; ensuring the inclusiveness of the process of developing sectoral strategic documents and forming a culture of business inclusion at various stages of the development of a profile state policy and processes of regulation/deregulation of the business sector; simplification of the conditions for conducting business activities thanks to the liberalization of market legislation, preservation of the current simplified taxation system, cancellation of burdensome and ineffective state control norms, improvement of regulation of internal trade relations; state stimulation of the restoration of consumer demand by giving priority to private business in the implementation of public services and public procurement; expansion of the state grant program "eRobota" both in terms of funding and the number of areas; expanding access to international MSME support programs thanks to the creation of a network of entrepreneurship support centers.

Keywords: entrepreneurship, business environment, state policy of entrepreneurship development, recovery strategy, state program.

Вступ

Повномасштабна агресія РФ та бойові дії завдали та продовжують завдавати дуже великих втрат для українського бізнесу, що призводить до численних деструктивних наслідків (втрати та руйнування ланцюгів постачання; знищення виробничих, логістичних і складських приміщень; втрати ринків збуту товарів і послуг, відтоку фахівців і трудового потенціалу в цілому; зниження внутрішнього попиту на товари та послуги та інші), які негативно впливають на процес їх функціонування та перспективи розвитку. Механізми підтримки і стимулювання розвитку підприємницького сектору необхідне для вирішення питань, що пов'язані не лише з ринковою кон'юнктурою, мобілізацією фінансових ресурсів, зайнятістю населення, але й з стабільними умовами та можливостями відновлення соціально-економічної системи країни загалом в умовах війни та повоєнної відбудови. Різноманітні аспекти його функціонування виступають підґрунтям реалізації і перегляду комплексу заходів, спрямованих на розвиток підприємництва. У контексті цього актуальним убачається подальше застосування механізмів організаційно-економічної та фінансової підтримки розвитку підприємницької діяльності як на державному, так і на регіональному рівнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання удосконалення організаційно-економічних та інституційно-правових інструментів стимулювання підприємницького середовища, застосування податково-кредитних інструментів підтримки малого підприємництва розглядаються у працях українських учених: З. Варналія, К. Ващенко,

О. Власюка, Т. Васильців, А. Гальчинського, В. Геєця, В. Герасимчука, М. Долішнього, С. Дриги, Я. Жаліла, М. Козоріз, В. Колота, О. Кузьміна, Л. Лігоненко, В. Ляшенка, А. Мокія, І. Мазур, С. Покропивного, А. Поручника, С. Реверчука, Г. Чижикова, М. Флейчук, А. Філіпенко та ін. Проте в умовах війни і потреб повоєнного відновлення необхідна нова науково-обґрунтована політика формування сприятливого бізнес-середовища, яка б стимулювала розкриття підприємницького потенціалу в напрямі не лише реалізації пріоритетних цілей соціально-економічного розвитку та структурної відбудови, а забезпечувала б формування резильєнтних соціально-економічних умов для зниження системних підприємницьких ризиків та викликів в умовах нестабільності. Необхідність вирішення цих питань зумовила логіку викладення матеріалу статті.

Мета статті – оцінити та запропонувати нові підходи, напрями та інструментарій підтримки і стимулювання розвитку підприємницького сектору України в умовах війни.

Результати

Попри активні бойові дії та періодичні обстріли, перебої з електропостачанням та блокадою морського судноплавства, з початку повномасштабного вторгнення до жовтня 2023 р. лише 6% мікро-, малих та середніх підприємств (ММСП) призупиняли своє функціонування на понад 1 рік і мали ризик повністю припинити свою діяльність. Натомість, більше 36% ММСП продемонстрували високий рівень стійкості та не припиняли своєї діяльності після початку війни, а більше 44,4 тис. компаній та 493 тис. фізичних осіб підприємців (ФОП) були створені саме в часи повномасштабного вторгнення РФ [1]. Підприємницький сектор продовжує поступово відновлювати рівень завантаженості після падіння з 72,4% у 2021 р. до 45,7% у 2022 р., середньозважений показник рівня завантаження ММСП за результатами 2023 р. становив 56%. Серед найвагоміших перешкод у відновленні та розвитку підприємницької діяльності в Україні, на думку опитаних власників і керівників ММСП [2], варто відзначити: непрогнозованість розвитку ситуації в Україні та на внутрішньому ринку; непередбачувані дії державних органів; відсутність достатньої кількості платоспроможних клієнтів; відсутність достатньої кількості кваліфікованих працівників; відсутність достатнього капіталу та доступу до фінансового ресурсу для поповнення обігових коштів; посилення тиску контролюючих і силових органів. Наявність перелічених перешкод поряд із збереженням довгострокових системних проблем, пов'язаних з недосконалою системою оподаткування, неефективною судовою і правоохоронною системами, високим рівнем корупції та недостатнім рівнем захисту майнових прав, призводить до формування негативних очікувань у бізнес-середовищі та зниження ділової активності в секторі ММСП. Загалом, це підтверджується динамікою Індексу активності бізнесу UBI (Ukrainian Business Index), який розраховується на основі опитувань суб'єктів господарювання в Україні, значення якого станом на січень 2024 р. становило 37,3 (із 100 можливих), що залишалося нижчим за локальний максимум із початку повномасштабної агресії РФ, зафіксований в серпні 2023 р. (38,2), а також суттєво нижчим за поріг позитивних очікувань бізнес-спільноти (50 і більше) від подальшого розвитку подій.

Після повномасштабного вторгнення, за даними аналітичного дослідження в 2023 р. лише близько 22% ММСП вважали свій фінансово-економічний стан відмінним або добрим, тоді як майже половина компаній (47,9%) оцінювали свій стан як задовільний, а ще 30,2% компаній як поганий. Натомість, до повномасштабного вторгнення 77,7% ММСП вважали свій фінансово-економічний стан відмінним або добрим, тоді як 21,3% компаній оцінювали стан своїх компаній як задовільний. Головним чином це пов'язано з різним рівнем фінансових втрат компаній залежно від їх локалізації та економічної спеціалізації – компанії, розташовані в південній та східній регіонах України, зазнали в 1,5 разів більших фінансових втрат, ніж у регіонах західної частини країни. Найбільших

фінансових втрат від війни зазнали переробна промисловість і сектор будівництва, а найменш постраждали – сфера послуг, телекомунікаційний та агропромисловий сектори. Зокрема, лише 9,5% ММСП відзначили відсутність фінансових втрат через повномасштабне вторгнення, а 10,3% компаній зазнали збитків на суму до 10 тис. дол. США, тоді як збитки більш як 64,0% компаній оцінювалися у діапазоні від 10 тис. дол. США до 1 млн дол. США.

Забезпечення безперешкодного функціонування підприємницького сектору в Україні покликане не лише сприяти наповненню бюджетів різних рівнів, але й зміцненню обороноздатності країни, в т.ч. завдяки його частковій переорієнтації на виробництво військового обладнання і товарів подвійного призначення. Хоча середня сума додаткових фінансових ресурсів, необхідних для покриття фінансових втрат і реалізації стратегії розвитку бізнесу ММСП протягом наступних трьох років, становить близько 950 тис. дол. США на компанію, майже 61% компаній потребує відносно невеликого обсягу інвестицій на рівні до 300 тис. дол. США (в т.ч. 15,7% - до 30 тис. дол. США) [2]. Проте, наявні програми фінансової підтримки, загальнодержавного, регіонального та локального рівня, а також сучасні об'єми міжнародної фінансової допомоги та грантової підтримки, не спроможні забезпечити необхідні обсяги додаткових фінансових ресурсів для ММСП, що перешкоджає їх швидкому відновленню та подальшому розвитку, значно ускладнюючи процес виходу компаній на міжнародні ринки та обмежуючи їх експортний потенціал. Здебільшого це пов'язано з обмеженістю фінансових ресурсів бюджетів таких програм підтримки розвитку ММСП та можливих напрямів їх отримання, а також рядом організаційно-адміністративних перешкод при отриманні фінансування за багатьма програмами.

З огляду на економічну турбулентність, що спричинена безпековою невизначеністю, а також важливістю ММСП для соціально-економічної системи України, підтримка та стимулювання підприємницького сектору шляхом застосування організаційних і фінансово-економічних інструментів має стати одним із ключових пріоритетів державної економічної політики. Оскільки, в найближчій перспективі підприємницький сектор не буде спроможний самотужки протистояти існуючим викликам і наявним проблемам, особливо важливим є об'єднання зусиль органів державної влади різних рівнів, міжнародних партнерів і суб'єктів господарювання з метою подолання цього важкого періоду та сприяння економічному відродженню шляхом налагодження тіснішої співпраці, ділового співробітництва, фінансової підтримки, стимулювання інвестицій, трансформації бізнесу та розвитку нових ланцюгів постачань.

Ще до початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну було завершено виконання Стратегії розвитку малого і середнього підприємництва в Україні на період до 2020 року, яка була схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24.05.2017 р. №504-р та зосереджувалася на шести основних стратегічних напрямках: створенні сприятливого нормативно-правового середовища для розвитку ММСП; покращенні доступу ММСП до фінансування; спрощення податкового адміністрування для підприємницького сектора; популяризації підприємницької культури та розвитку підприємницьких навичок; посилення конкурентоспроможності та інноваційного потенціалу ММСП; а також сприяння експорту. За оцінками експертів Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) в межах дослідження процесу імплементації даної стратегії, реалізація її ключових ініціатив (створення Ради з міжнародної торгівлі, Офісу з просування експорту та приватного акціонерного товариства «Експортно-кредитне агентство» (ЕКА), започаткування навчальних програм Експортна академія і SheExports) дозволило покращити умови для розвитку ММСП в Україні. Крім того, впродовж терміну реалізації стратегії вдалося досягти: розширення доступу ММСП до публічних закупівель; запровадження програми

державної підтримки «Доступні кредити 5-7-9%»; запуску онлайн платформи «Факторинг Хаб»; перегляду нормативно-правового поля, що сприяє зниженню адміністративного тиску та покращенню бізнес-клімату; запровадження інформаційної підтримки підприємців – створення єдиного інформаційного ресурсу (порталу) з питань підприємництва в Україні; створення Інформаційних пунктів підприємців на рівні органів місцевого самоврядування на базі Центрів надання адміністративних послуг у 15 областях; створення у закладах вищої освіти підприємницьких клубів як основи для інтенсифікації процесу передачі наукових здобутків до сфери підприємництва.

Проте, незважаючи на позитивні зрушення та певні вдосконалення підприємницького середовища в Україні в результаті реалізації стратегії, загальна проблематика ММСП суттєво не змінилася після завершення її дії, а після початку повномасштабного вторгнення суттєво ускладнилася за рахунок нових загроз та викликів. Так, зокрема, відповідно до результатів розрахунку індексу політики щодо ММСП (SME Policy Index) в Україні в 2020 р., підготовленого ОЕСР у межах Євразійської програми конкурентоспроможності [3], незважаючи на суттєві покращення окремих аспектів бізнес-середовища, які відбулися починаючи з 2016 р., у порівнянні з іншими країнами Східного партнерства (Вірменією, Азербайджаном, Білоруссю, Грузією та Молдовою) наша країна відставала за більшістю ключових показників – процедурами банкрутства та відновлення платоспроможності; доступом до фінансів; публічними закупівлями; професійними навичками представників ММСП; послугами з розвитку бізнесу; еко-орієнтованістю економіки; інноваційною політикою; розвитком інституційної структури; операційним середовищем і рівнем інтернаціоналізації. Ринкові наслідки від бойових дій, зокрема підвищення цін на сировину та матеріали, зниження споживчого попиту, логістичні проблеми та перебої з електропостачанням, ускладнений доступ до фінансування і поповнення обігових коштів, як найбільш актуальні сучасні проблеми для ММСП, з великою ймовірністю, залишатимуться актуальними й під час процесу післявоєнного відновлення, коли ММСП, з одного боку, та великий бізнес, з іншого, будуть конкурувати за фінансові ресурси, спрямовані на відновлення.

З метою ефективного вирішення існуючих до початку повномасштабного вторгнення проблем ММСП та реагування на численні нові виклики, у 2024 р. Міністерством економіки України спільно з Міністерством цифрової трансформації та Офісом з розвитку підприємництва та експорту був запропонований для обговорення проект Стратегії відновлення, сталого розвитку та цифрової трансформації малого та середнього підприємництва на період до 2027 р. В проекті Стратегії [4] пропонується прагматичний план дій для розвитку та зростання підприємницького сектору України, сформований шляхом поєднання стратегічного бачення ЄС і рекомендацій ОЕСР, адаптованого до чинних українських умов, що в перспективі сприятиме створенню стійкого, потужного та конкурентоспроможного сектору ММСП. Основні стратегічні напрямки цієї Стратегії охоплюють: спрощення регуляторної бази для ММСП; розширення доступу до фінансування; розвиток інновацій, стимулювання цифрової трансформації та заохочення практик сталого розвитку. Особливої уваги, в контексті стимулювання розвитку підприємницького сектору регіонів України, заслуговує стратегічний напрям 1 «Відновлення, легкість ведення бізнесу та доступ до ринків», в межах якого відновлення сектору ММСП планується за трьома різними підходами (фінансове відновлення; полегшення регуляторного середовища; просування інновацій), що передбачають застосування наступних організаційних і фінансово-економічних інструментів стимулювання розвитку ММСП:

- нарощення обсягів кредитування за ключовими державними фінансовими програмами («Доступні кредити 5-7-9%», фінансування за рахунок Фонду розвитку інновацій та «Експортно-кредитного агентства»);

- забезпечення реалізації програм грантової підтримки бізнесу (в т.ч. забезпечення доступу українських ММСП до європейських програм фінансування, програм Східного партнерства та ресурсів Ukraine Facility);
- надання кредитів компаніям з пошкодженими активами за рахунок державних гарантій/страхування ризиків для банків із розміром страхового покриття для компенсації можливих втрат хоча б 5% від загальної суми збитків;
- впровадження індустриальних парків як інструмента для залучення інвестицій у відновлення та розвиток деокупованих територій;
- страхування інвестиційних ризиків у розмірі 5% від обсягу інвестованих коштів у сектори, що постраждали в період бойових дій.

На думку авторів проекту Стратегії основним очікуваним результатом від практичного застосування цих інструментів має стати диверсифікація та розширення фінансових можливостей для ММСП, підвищення їх фінансової стабільності та загального рівня розвитку, а також вони сприятимуть усуненню системних проблем українського бізнес-середовища та фінансово-економічному відновленню підприємницького сектору в післявоєнний період. Цей аспект має дуже вагоме значення, оскільки він дозволить сектору ММСП відновити своє довоєнне економічне значення, зміцнюючи стійкість економічної структури України.

Починаючи з перших місяців після початку повномасштабного вторгнення РФ українська держава зайняла активну позицію у процесі підтримки ММСП. Державою ініційовано реалізацію численних заходів із підтримки підприємницького сектору, відновлення ділової активності та забезпечення стабільного функціонування ММСП і національної економіки в цілому. Зокрема варто відзначити активізацію роботи спеціалізованого Фонду розвитку підприємництва (ФРП), основною метою якого є відбудова сектору малого та середнього підприємництва в Україні. ФРП, який здійснює фінансування ММСП на поворотній основі, реалізує ряд програм [5]: з кредитування ММСП за пріоритетними галузями економіки; мікрокредитування та рефінансування підприємств із сільської місцевості; часткового відшкодування відсоткових ставок за кредитами для суб'єктів малого та середнього бізнесу м. Києва та Тернопільської області; відновлення фінансування інвестиційних проектів МСП на Сході України. Також слід згадати про створення Національної ради з відновлення України від наслідків війни, діяльність якої сконцентрована на розробленні плану заходів з післявоєнного відновлення та розвитку України, що передбачатиме відновлення і розбудову житла та інфраструктурних об'єктів, перезапуск економіки та її структурну перебудову, реалізацію низки соціальних заходів з підтримки населення та подолання бідності, відновлення та збереження об'єктів культурної спадщини тощо.

У березні 2022 р. Верховною Радою України (ВРУ) був прийнятий Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» від 15.03.2022 року, № 2120-IX, яким було впроваджено додаткові податкові стимули для підтримки бізнесу під час війни та продовження його функціонування на початку повномасштабного вторгнення РФ. Зокрема, зафіксовані в цьому законі податкові зміни були спрямовані на: розширення переліку суб'єктів господарювання, які мають право на застосування пільгових умов спрощеної системи оподаткування; встановлення єдиного податку з обороту в розмірі 2% для більшості суб'єктів господарювання за винятком окремих видів діяльності; звільнення від плати за землю та екологічного податку на окремих територіях; звільнення від сплати єдиного податку підприємств і фізичних осіб-підприємців 1-ї та 2-ї груп спрощеної системи оподаткування; звільнення підприємців платників єдиного податку від сплати ЄСВ у разі втрати доходу; зниження ставки ПДВ до 7% та звільнення від акцизу з пального тощо.

В момент ухвалення у березні 2022 р., зміни у сфері регулювання оподаткування, які були переважно націлені на зменшення і пом'якшення шоку від повномасштабного вторгнення для ММСП, відповідали існуючим викликам для економічної системи України та загалом успішно допомогли стабілізувати її стан. Проте, після адаптації українських ММСП до функціонування в нових умовах стало зрозуміло, що податкові пільги не є вирішальним фактором для виживання підприємств і значно скорочують обсяги надходжень до бюджету. Зокрема, фактичні втрати Державного бюджету в 2022 р. лише від впровадження податкової лібералізації у частині переходу великого бізнесу на 2% з обороту замість сплати податку на прибуток (18%) та ПДВ (20%), а також скасування та послаблення податкового навантаження для окремих груп ФОП, склали 10 млрд грн замість розрахункових 3 млрд грн [6]. Це відбулося в умовах кратного зростання державних видатків на оборону та соціальну підтримку, критичної залежності від фінансової підтримки іноземних партнерів і звуження можливостей для залучення фінансових ресурсів як на внутрішньому, так і зовнішніх ринках. В середині 2023 р., після певної стабілізації фінансово-економічної ситуації в країні, ВРУ були прийняті зміни до Податкового кодексу України та інших законів України щодо особливостей оподаткування у період дії воєнного стану, які були направлені на відновлення довоєнного стану системи оподаткування [7].

Завдяки законодавчій ініціативі уряду [8] щодо державної фінансової допомоги фізичним особам-підприємцям і підприємствам у період дії воєнного стану відбулося переформатування державної програми «Підтримка», в межах якої було створено можливість для отримання фізичними особами-підприємцями допомоги в розмірі 6,5 тис. грн. Також слід відзначити рішення, прийняті на законодавчому рівні, щодо лібералізації бізнес-середовища в Україні, відповідно до яких було запроваджено; тимчасові відміни податкових перевірок, штрафних санкцій за відсутність РРО чи фіскального чеку (за винятком підакцизних товарів), а також близько 600 ліцензій та регуляторних процедур для бізнесу; звільнення від сплати ПДВ операцій з ввезення товарів на митну територію України платниками 1-ї, 2-ї та 3-ї груп суб'єктів господарювання, що сплачують податок за 2% ставкою; введення в дію спрощеного митного регулювання, зокрема звільнення від оподаткування ввізним митом товарів, що ввозяться на територію України в режимі імпорту. Паралельно з процесом лібералізації бізнес-середовища відбувалося формування нормативно-правової основи для відшкодування збитків суб'єктам господарювання, отриманих в результаті пошкодження або знищення їхнього майна внаслідок воєнних дій, зокрема затверджено порядок визначення шкоди та обсягів завданих збитків. Восени 2022 р. наказом Міністерства економіки України та Фонду державного майна України від 18.10.2022 р. № 3904/1223 була затверджена методика визначення шкоди та обсягу збитків, завданих підприємствам, установам та організаціям усіх форм власності внаслідок знищення та пошкодження їх майна у зв'язку з військовою агресією РФ, а також упущеної вигоди від неможливості чи перешкод у провадженні господарської діяльності, яка має стати базисом для формування конкретного механізму практичного відшкодування отриманих підприємствами збитків. Проте, комплексний механізм відшкодування втрат бізнесу, завданих військовою агресією РФ, лише формується у правовому полі України, а вирішення питань щодо подальшого відшкодування збитків відповідно до судових рішень можливе лише після перемоги нашої країни.

Окрім того, Кабінетом Міністрів України (КМУ), з метою підтримки та стимулювання розвитку підприємницького сектору, було розроблено та впроваджено ряд загальнодержавних програм фінансування ММСП, окремі з яких були запуснені ще до повномасштабного вторгнення і продовжують реалізовуватися до сьогодні. Механізми, що впроваджуються урядом у межах реалізації цих програм, спрямовано на постійну адаптацію до сучасних потреб інструментів стимулювання розвитку

підприємницького сектору у формі грантових і кредитних програм. До переліку відповідних програм належать:

- «Робота» - урядова програма грантової безповоротної підтримки ММСП, яка включає 6 програм, зокрема найбільш популярну програму з надання мікрогрантів (до 250 тис. грн) для запуску нового або розвитку діючого бізнесу «Власна справа». Саме ця програма з-поміж усіх інших програм у «Робота» отримала більше 90% заявок на участь, а за період з 24.02.2022 р. по 12.04.2024 р. у межах її реалізації 16,1 тис. учасників отримали загалом 3,92 млрд грн грантової підтримки. На сьогодні найбільше грантів у межах даної програми отримали підприємці з Львівської, Рівненської, Київської, Івано-Франківської областей та м.Київ;
- «Доступні кредити 5-7-9%» - урядова програма, розроблена у відповідності до Порядку надання фінансової державної підтримки суб'єктам підприємництва, затвердженого постановою КМУ від 24.01.2020 № 28. Дві третини обсягу підписаних за цією програмою кредитних договорів (55,1 тис. штук або 219,9 млрд грн) припадає на період воєнного стану в Україні [9]. З початку 2024 р. за даною програмою підприємці отримали 4,5 тис. кредитів на загальну суму 18,2 млрд грн, з яких від банків державного сектора економіки – 3,3 тис. кредитів на суму 9,1 млрд грн;
- «Доступний факторинг» - урядова програма фінансової державної підтримки підприємницького сектору за договорами факторингу;
- «Доступний фінансовий лізинг 5-7-9%» - урядова програма фінансової державної підтримки суб'єктам ММСП за договорами фінансового лізингу;
- «FinancEast» - програма відновлення фінансування інвестиційних проектів ММСП, які зареєстровані або здійснюють діяльність на підконтрольних Уряду України територіях Донецької та Луганської областей, через банки та лізингові компанії. На початок 2022 р. в межах даної програми було профінансовано 153 інвестиційних проекти загальною вартістю 612,8 млн грн, в т.ч. 138,9 млн грн для мікропідприємств, 314,7 млн грн – малих підприємств, 159,2 млн грн – середніх підприємств. За результатами 2022 р. в межах програми було укладено кредитних договорів на 140 млн грн;
- Програма з підтримки фінансування інвестиційних проектів МСП за пріоритетними напрямками, яка реалізується з метою фінансування інвестицій в основний та обіговий капітал МСП (максимальний розмір кредиту 250 тис. євро);
- Програма мікрокредитування від ФРП з мінімальними обмеженнями для ММСП (максимальний розмір кредиту 500 тис. євро).

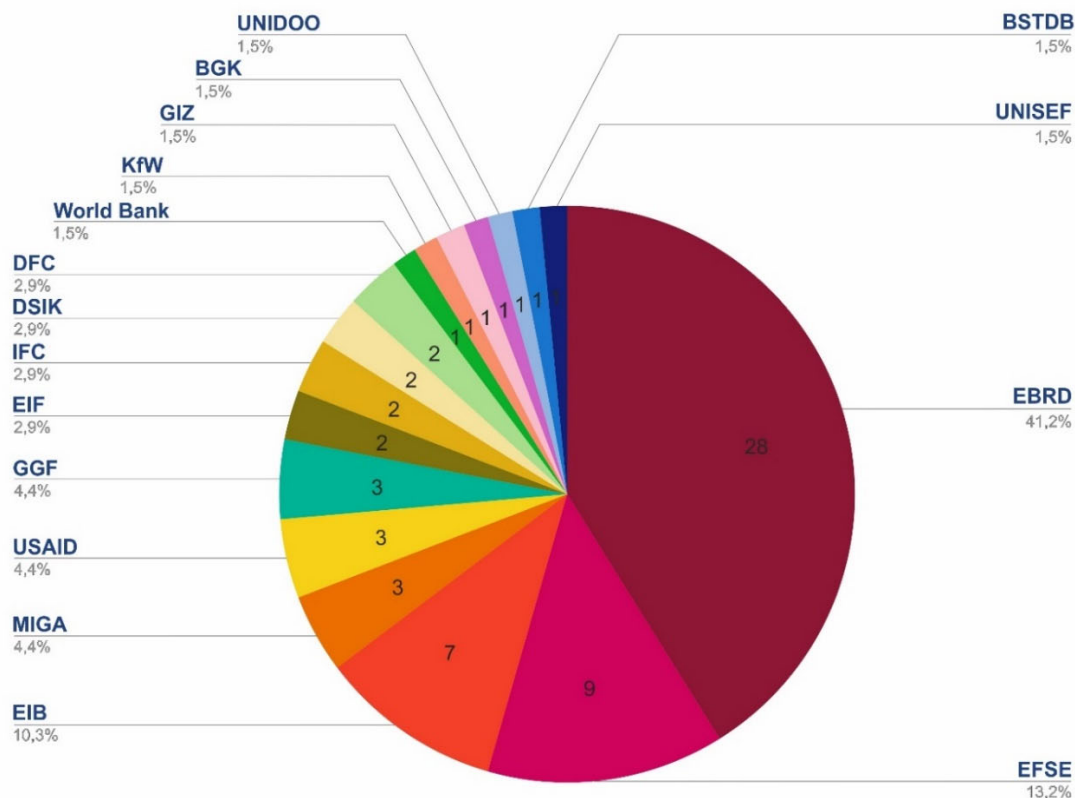
Хоча фінансово-кредитна підтримка в межах загальнодержавних програм фінансування ММСП, як логічна складова політики макроекономічної стабілізації для підприємницького сектору в різних регіонах України, сприяла життєстійкості численних компаній ММСП та відіграла вагомий роль у процесі їх адаптації до значно ускладнених умов функціонування, недостатнє фінансове забезпечення та охоплення цих програм, а також окремі адміністративні перешкоди, не дозволяє масштабувати їх позитивний ефекти на весь підприємницький сектор країни. Зокрема, урядова програма «Доступні кредити 5-7-9%», першочергово розроблена як інструмент підтримки ММСП, впродовж 4 років її реалізації та численних коригувань втратила початковий фокус, перетворившись на інструмент кредитування та підтримки ліквідності широкого кола реципієнтів, здебільшого середніх і великих підприємств. Розподіл кредитних договорів за цілями свідчить, що фінансові ресурси цієї програми здебільшого спрямовувалися на підтримку поточної активності компаній, а не на інвестиційні цілі, що викликає сумнів щодо доцільності фінансового забезпечення поточної діяльності широкого кола підприємств за пільговими ставками, на противагу первинній концепції програми як драйвера розвитку ММСП.

Попри те, що державні програми підтримки залишаються основним джерелом підтримки та стимулювання розвитку підприємницького сектору в Україні, важливим елементом цього процесу є програми підтримки ММСП від міжнародних фінансових організацій (МФО) та донорів. Впродовж 2022-2024 років іноземні донори та фінансові інституції надали та продовжують надавати значну підтримку українським ММСП завдяки різноманітним ініціативам (загалом близько 5,1 млрд дол США) [10], які спільно мають на меті стимулювання залучення інвестицій і фінансової підтримки процесу відновлення українського підприємницького сектору в умовах війни. Зовнішнє фінансування, в умовах критичного бюджетного дефіциту в зв'язку із забезпеченням потреб сил оборони, варто розглядати як важливий чинник розширення ринкових можливостей, обсягів капіталу та якості експертизи для ММСП, що сприяє активному відновленню їх діяльності та створює можливості для подальшого зростання.

Міжнародні програми допомоги. Як свідчить безпосередній досвід співпраці України з МФО, зазвичай вони працюють із малими та середніми підприємствами в межах реалізації цільових програм їх підтримки, мають власні представництва в нашій країні та розвивають галузеві програми розвитку підприємницького сектору, а також додатково здійснюють підтримку України в умовах повномасштабного вторгнення РФ. Не зважаючи на те, що запуск програми Ukraine Facility від ЄС відкриє у найближчій перспективі нові можливості для залучення зовнішнього фінансування суб'єктам ММСП, багато з них вже зараз активно працюють над залученням грантових і кредитних ресурсів МФО. На сьогодні, Європейський банк реконструкції та розвитку (EBRD/ЄБРР), як найбільший кредитор із провідних МФО в Україні, надав з початку повномасштабного вторгнення підприємницькому сектору в нашій країні понад 1,7 млрд євро кредитних ресурсів у межах реалізації 28 програм, а в грудні 2023 року - збільшив розмір власного сплаченого капіталу на 4 млрд євро (до 34 млрд євро) для розширення фінансування проектів банку в Україні та інших країнах його присутності. Іншим важливим гравцем серед провідних МФО в Україні є Європейський інвестиційний банк (EIB/ЄІБ), яким з березня 2022 року було надано 1,2 млрд євро кредитних ресурсів у межах реалізації 7 програм, зокрема через кредитні лінії та гарантії нових позик для МСП [11]. Також варто відзначити Агенство США з міжнародного розвитку (USAID), програми грантової допомоги якого «Конкурентоспроможна економіка України» та «Інвестиції для стійкості бізнесу», загальним обсягом 93 млн дол США та 1,5 млн дол США відповідно, покликані сприяти розвитку сильної та відкритої економіки шляхом підвищення стійкості та конкурентоспроможності ММСП на внутрішньому ринку та міжнародних ринках, посилення конкурентоспроможності їхньої продукції та послуг [12]. У рамках програми «Конкурентоспроможна економіка України», що була відкрита 22 липня 2022 р., передбачається надання 120 грантів обсягом від 600 тис. грн до 1,2 млн грн.

Станом на 1 квітня 2024 р., за даними пошукової системи програм міжнародних фінансових інституцій та донорів, які направлені на підтримку ММСП в Україні, в нашій країні здійснювали діяльність 17 МФО, які реалізовували 68 програм підтримки ММСП через українські та іноземні фінансові інституції. За обсягом підтримки понад 60% ініціатив забезпечуються ЄІБ разом із Європейським інвестиційним фондом (EIF/ЄІФ), а також ЄБРР (рис.1.). Найбільш поширеними типами фінансових інструментів, які застосовуються МФО у межах програм фінансової підтримки МСП в Україні є пряме кредитування суб'єктів господарювання (61% або 3,1 млрд дол США) та розподіл ризиків і фінансові гарантії (27% або 1,4 млрд дол США). Щодо грантової та донорської підтримки, то їх частка в загальному обсязі міжнародної фінансової допомоги підприємницькому сектору України становить 4% та 5% відповідно [10].

Рис.1. Кількість програм міжнародної підтримки ММСП у розрізі МФО та донорських організацій станом на 01.04.2024 р.

Джерело: побудовано авторами на основі даних [11]

За даними опитування представників сектору ММСП [2] з початку повномасштабного вторгнення РФ 10,1% опитаних компаній отримали фінансову допомогу від міжнародних організацій, а гранти міжнародних партнерів України стали одним із п'яти найбільш популярних інструментів підтримки, які використовували в підприємницькому секторі після 24 лютого 2022 р. Саме допомога міжнародних організацій та міжнародного приватного сектору була визнана 77,1% та 73,9% респондентів цього опитування відповідно корисною або надзвичайно корисною.

Незважаючи на позитивний досвід залучення міжнародної фінансової допомоги (МФД) представниками сектору ММСП її сучасний обсяг продовжує залишатися недостатнім і структурно обмеженим для стимулювання позитивних системних зрушень у масштабах економічної системи України, а більшість представників підприємницького сектору не спроможні повноцінно використати її потенціал для розширення своєї діяльності в зв'язку з низьким рівнем доступності такої допомоги для них. Серед основних проблем в отриманні доступу до МФД представниками сектору ММСП в Україні варто відзначити: недостатню кваліфікацію підприємців при оформленні конкурсних заявок на отримання МФД; відсутність довгострокової стратегії розвитку компанії, що знижує шанси на отримання МФД; невисокий рівень володіння англійською мовою; брак навичок управління проектами, що знижує якість їх планування та реалізації; використання непрозорих схем реєстрації бізнесу; відсутність адекватного та чіткого бізнес плану для отримання МФД.

Висновки

На нашу думку, головний акцент у процесі підтримки та стимулювання розвитку підприємницького сектору на національному рівні в Україні варто зробити на

формуванні та подальшому забезпеченні сприятливого бізнес-середовища та інвестиційного клімату. Основним і першочерговим завданням у даному контексті має стати вирішення існуючих системних проблем розвитку підприємницького середовища завдяки: налагодженню ефективного функціонування судової та правоохоронної систем; формування прозорого регуляторного середовища від національного до локального рівня; підвищення рівня захисту майнових прав, в т.ч. прав інтелектуальної власності; мінімізація рівня корупції та тінізації у сфері діяльності ММСП; вдосконалення системи оподаткування та лібералізація податкового адміністрування; оптимізація та вдосконалення державної дозвільної системи; реформи державної служби тощо.

Паралельно з вирішенням системних проблем розвитку підприємницького середовища в Україні необхідно проводити оптимізацію існуючих організаційно-економічних інструментів і механізмів стимулювання його розвитку та підтримки, вдосконалювати процес їх застосування, впроваджувати нові інструменти та механізми за допомогою наступних заходів:

- усунення неузгодженості стратегічних планувальних документів загальноекономічного та секторального характеру на різних територіальних рівнях, їх розрізненості за горизонтом планування та часом реалізації, шляхом уніфікації та адаптації до сучасних соціально-економічних умов функціонування країни;
- затвердження Стратегії відновлення, сталого розвитку та цифрової трансформації малого та середнього підприємництва на період до 2027 р;
- розширення рівня взаємодії підприємницького сектора із владою завдяки більшій інклюзивності процесу розроблення секторальних стратегічних документів та формування культури включеності бізнесу до різних етапів розроблення профільної державної політики та процесів регулювання/дерегулювання підприємницького сектору;
- мінімізація дефіциту робочої сили шляхом покращенням доступу до професійної освіти, перекваліфікації та вдосконаленню професійних навичок, ширшого залучення потенціалу жінок, впровадженню якісної системи бронювання доступної для ММСП;
- спрощення умов ведення підприємницької діяльності завдяки лібералізації ринкового законодавства, збереженню поточної спрощеної системи оподаткування, скасуванню обтяжливих та неефективних норм державного контролю, вдосконаленню регулювання внутрішніх торгівельних відносин (в т.ч. завдяки імплементації директиви ЄС про взаємодію виробників і торгових мереж);
- державне стимулювання відновлення споживчого попиту шляхом надання пріоритетності приватному бізнесу при реалізації державних послуг і проведенні державних закупівель, залучення українських ММСП до процесу відбудови країни, осучаснення механізму державно-приватного партнерства;
- розширення державної грантової програми «єРобота» як за обсягами фінансування (підвищивши верхній поріг грантового фінансування), що дозволить поширити її на підтримку розвитку більшої кількості компаній, так і за кількістю напрямів, додавши для прикладу гранти на інноваційну діяльність та впровадження альтернативних джерел енергії;
- розширення доступу до міжнародних програм підтримки ММСП завдяки створенню мережі центрів підтримки підприємництва (в т.ч. в онлайн форматі).

Список використаних джерел

1. Українці відкрили найбільшу кількість ФОПів на другий рік війни. YC. Market Blog. Сайт: <https://blog.youcontrol.market/istorichnii-riekord-ukrayintsi-vidkrili-naibilshu-kilkist-fopiv-na-drughii-rik-viini/>

2. Оцінка впливу війни на мікро-, малі та середні підприємства в Україні. Київ: Програма розвитку ООН в Україні, 2024 рік. Сайт: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2024-04/undp-ua-smb-2024.pdf>
3. SME Policy Index: Eastern Partner Countries 2020: Assessing the Implementation of the Small Business Act for Europe, SME Policy Index, European Union, Brussels/OECD Publishing, Paris. Сайт: https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/8b4_5614b-en.pdf?expires=1718112392&id=id&accname=guest&checksum=6F43DDE686AF95F4E04E652A661C9755
4. Проект Стратегії відновлення, сталого розвитку та цифрової трансформації малого та середнього підприємництва на період до 2027 р. Міністерство економіки України. Сайт: https://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=27110_5ad-b22c-4adf-9076-7c1b48453df9
5. Фонд розвитку підприємництва. Програми. Сайт: <https://bdf.gov.ua/programs/>
6. Переведення бізнесу на спрощену систему у 2% коштує бюджету 300 мільйонів. Економічна правда. Сайт: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/04/21/686056/>
7. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо особливостей оподаткування у період дії воєнного стану» від 30.06.2023 р. № 3219-IX. Верховна Рада України. Сайт: <https://ips.ligazakon.net/document/t233219?an=&ed=&dtm=&le=>
8. Постанова КМУ від 04.03.2022 №199 «Питання надання у 2022 році застрахованим особам одноразової матеріальної допомоги у зв'язку із втратою частини заробітної плати (доходу), робота (економічна діяльність) яких тимчасово зупинена внаслідок проведення бойових дій під час воєнного стану в Україні». Сайт: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/199-2022-%D0%BF#Text>
9. Інформація про результати державної програми «Доступні кредити 5-7-9». Фонд розвитку підприємництва. Сайт: <https://bdf.gov.ua/wp-content/uploads/2024/04/SHCHotyzhneva-informatsiia-pro-rezultaty-Derzhavnoi-prohramy-5-7-9-stanom-na-19-04-2024.pptx>
10. The main available funding mechanisms for business. Recovery of the Ukrainian economy. KSE/Kyiv School of Economics, 2023. Сайт: <https://kse.ua/wp-content/uploads/2023/12/THE-MAIN-AVAILABLE-funding-mechanisms-FOR-BUSINESS.pdf>
11. Пошукова система програм міжнародних фінансових інституцій та донорів, направлених на підтримку ММСБ в Україні. ТОВ «Агріаналітика». Сайт: <https://agrianalytica.com/uk/matrix/banks-and-finance>
12. Програма USAID «Конкурентоспроможна економіка України». Сайт: <https://www.usaid.gov/uk/ukraine/economic-growth>